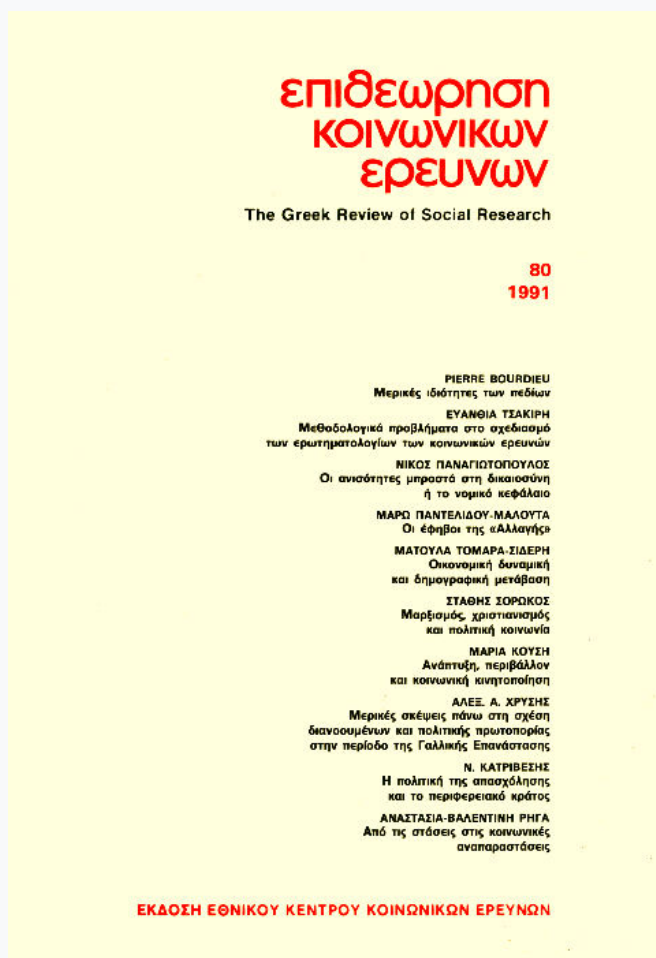

The Greek Review of Social Research

Vol 80 (1991)

80

Από τις στάσεις στις κοινωνικές αναπαραστάσεις: μια ανασκόπηση της πρόσφατης βιβλιογραφίας

Αναστασία-Βαλεντίνη Ρήγα

doi: [10.12681/grsr.630](https://doi.org/10.12681/grsr.630)

Copyright © 1991, Αναστασία-Βαλεντίνη Ρήγα

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Ρήγα Α.-Β. (1991). Από τις στάσεις στις κοινωνικές αναπαραστάσεις: μια ανασκόπηση της πρόσφατης βιβλιογραφίας. *The Greek Review of Social Research*, 80, 156–165. <https://doi.org/10.12681/grsr.630>

Αναστασία-Βαλεντίνη Ρήγα

ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ
ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ.
ΜΙΑ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ
ΠΡΟΣΦΑΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ*

Το ρήμα αναπαριστώ (representer) (*Petit Robert* 1970, σ. 1527) είναι πιο κοντά στο νόημα της αναπαράστασης της ενόρμησης («vorstellung») του S. Freud που αναπαριστά την «ψυχική αναπαράσταση» (psychische repräsentanz), με άλλα λόγια την ψυχική ενόρμηση (M. Tort, 1966). Σημαίνει δηλαδή:

«1. Καθιστώ παρόντα, καθιστώ ευαίσθητο, εκθέτω, δείχνω.

2. Παρουσιάζω στο πνεύμα (στην έννοια), καθιστώ ευαίσθητο (ένα αντικείμενο, ή μια απύουσα έννοια), προκαλώντας την παρουσία της εικόνας τους μέσω ενός άλλου παρόμοιου ή ανάλογου αντικειμένου.»

Η αυστηρή ετυμολογική ερμηνεία που δίνεται στη λέξη αναπαράσταση προέρχεται από το ρήμα ίσταμαι, που σημαίνει η παρουσία και ιδιαίτερα η παρουσίαση, *του παριστάνειν τι κατά νουν*, και τις προθέσεις ανά, παρά. Σημαίνει δηλαδή στην τελική της έννοια, ξαναπαρουσίαση, αναπαραγωγή προς σύγκριση φερσίματος τινός (Λεξικό Σκαρλάτου-Βυζαντίου, τ. 1, σ. 76, τ. 2, σ. 984, 1005, 1292).

Η μνήμη για τον Freud (1968) είναι ένα σήμα (σημείο) πάντοτε συντονισμένο με άλλες μνήμες, δηλαδή με άλλα σημεία (σήματα) (Νικολαΐδης, 1986). Έτσι, αναπαράσταση καλείται η «ψυχική εικόνα» ενός αντικειμένου, μαζί με την ψυχική αντιληπτική (αντίληψη-αίσθηση εξωτερική και εσωτερική) διεργασία κατασκευής της από το υποκείμενο. Η αναπαράσταση δεν είναι ένα αν-

Η κυρία Αναστασία-Βαλεντίνη Ρήγα ανήκει στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Ψυχολογίας.

* Μέρος του άρθρου έχει δημοσιευθεί σαν λήμμα με τίτλο «Κοινωνικές Αναπαραστάσεις» στη Μεγάλη Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια, Αθήνα, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1991.

τίγραφο του αντικειμένου αλλά προϊόν μιας επεξεργασμένης εσωτερικής διεργασίας.

Το εμπειρικό υλικό μέσα από το οποίο ανιχνεύονται συνήθως οι αναπαραστάσεις είναι οι εικόνες (της αντίληψης) βασισμένες σε «εικονικά πρότυπα» και ο λόγος. Ο λόγος του υποκειμένου που καλείται από τον ερευνητή «να μιλήσει σχετικά με το αντικείμενο της αναπαράστασης όταν αυτό απουσιάζει» (Ναυρίδης, 1988). Η γλώσσα, ο λόγος παραμένει επίσης το βασικό «εργαλείο» της ψυχαναλυτικής ερμηνείας, ένα είδος επανεξεργασίας και απογραφής των σωμάτων πάνω στα οποία κυριαρχεί, τα δημιουργεί και τα μετατρέπει «σε μηνύματα επικοινωνίας» (Ν. Ν. Νικολαΐδης, 1986, Α. Ποταμιάνου 1990). Οι μέθοδοι λοιπόν που χρησιμοποιούνται για τη μελέτη των αναπαραστάσεων είναι συνήθως η συνέντευξη και μέσα από τη συνέντευξη η ανάλυση του λόγου. Η διαφορά ανάμεσα στη συνέντευξη, ποιοτική μέθοδο ανάλυσης (μελέτη των αναπαραστάσεων) και στις κλίμακες στάσεων (στατιστικές ποσοτικές αναλύσεις) είναι ο λόγος (Λίποβατς, 1983, 1987).

Αυτές οι δεύτερες συνδέονται με μια μακρόχρονη παράδοση ποσοτικών ερευνών, που αρχίζει γύρω στη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα στις ΗΠΑ και φτάνει μέχρι σήμερα.

Οι στάσεις υπήρξαν η κεντρική έννοια Κοινωνικής Ψυχολογίας κατά τρεις διαφορετικές περιόδους, που η καθεμιά αντιμετώπιζε τις στάσεις κάτω από διαφορετικό πρίσμα. Οι τρεις αυτές περιοδοί διαχωρίζονται από διαλείμματα, στα οποία οι στάσεις έδιναν τη θέση του κυρίαρχου αντικειμένου της Κοινωνικής Ψυχολογίας σε άλλα θέματα.

Εάν θεωρήσουμε την ίδρυση από τον Wund του ψυχολογικού Ινστιτούτου της Λιψίας, το 1879, ως το σημείο από το οποίο αρχίζει η εμπειρική (πειραματική) Ψυχολογία ως ένας ξεχωριστός κλάδος (Farr K., 1983), τότε η Κοινωνική Ψυχολογία ξεκινάει πολύ νωρίτερα, σχεδόν με την ταυτόχρονη εμφάνιση των δύο πρώτων βιβλίων Κοινωνικής Ψυχολογίας, το ένα του κοινωνιολόγου E.A. Ross (1921) και το άλλο του ψυχολόγου McDougall (1920). Η έρευνα στην Κοινωνική Ψυχολογία εξελίχθηκε σύντομα. Η άνηση μέτρησης των στάσεων κατά το 1920-1930 αποτέλεσε την πρώτη από τις τρεις περιόδους της έρευνας των στάσεων. Αυτές οι τρεις περιοδοί ακμής έρευνας των στάσεων, επικεντρωμένες στη μέτρηση, αλλαγή και δομή τους, διαχωρίζονται μεταξύ τους με δύο μεγάλα διαλείμματα, κατά τα οποία η έρευνα συνεχίστηκε σε δύο άλλα επίπεδα, δηλαδή στα θέματα της δυναμικής λειτουργίας (1965-1985, Lewin) και της κοινωνικής γνωστικής λειτουργίας (1965-1985, Webb, Campbell, Fishbein κ.ά.).

Η διαδοχή των πέντε περιόδων που κυριάρχησαν στην Κοινωνική Ψυχολογία είναι:

1. Η περίοδος μέτρησης των στάσεων 1920-1930 (Bogardus, Thurstone και Chave, Lickert κ.ά.).

2. Το διάλειμμα της δυναμικής των ομάδων 1935-1955 (Lewin).
3. Η περίοδος της αλλαγής των στάσεων 1950-1960:
 - α. Η συγκλίνουσα προσέγγιση του 1950 (Adorno - Frenkel, Brunswick κ.ά.).
 - β. Η αποκλίνουσα προσέγγιση του 1960 (W. Cook, Selltiz κ.ά.).
4. Το διάλειμμα της κοινωνικής γνωστικής λειτουργίας 1965-1985:
 - α. Απόδοση εννοιών και απόδοση αιτιών συμπεριφορών.
 - β. Αντίληψη για τα πρόσωπα.
 - γ. Γνωστικές λειτουργίες (Webb, Cambell, Fishbein, Anderson, Cacioppo και Petty, Moscovici, Παπαστάμου κ.ά.).
5. Η περίοδος της δομής των στάσεων 1980-1990.
 - α. Δομή των ατομικών στάσεων.
 - β. Δομή μέσα στα συστήματα των στάσεων.
 - γ. Δομές που ενώνουν τις στάσεις με άλλα προσωπικά συστήματα (Moscovici, Mugny, Παπαστάμου κ.ά.).

Αιτία της «κοινωνικής» στροφής από τη μέτρηση των στάσεων του '20 και '30 στο κίνημα της δυναμικής των ομάδων του Lewin (1935-1955) μέχρι τη μελέτη των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Moscovici, 1961) αποτέλεσε η μελέτη των νέων θεμάτων που είχαν παρουσιαστεί κατά την προ- και μεταπολεμική κατάσταση: Ο εθνικισμός και ο ανταγωνισμός των τάξεων της προπολεμικής περιόδου, ο πληθωρισμός προκάλεσαν οικονομικό χάος, ανεργία και τρομερή φτώχεια, με αποτέλεσμα την απώλεια της πίστης στις παλιές αρχές που κατεύθυναν τον κόσμο και της ελπίδας για ένα μέλλον.

Όλοι αυτοί οι κίνδυνοι ώθησαν τους κοινωνικούς ερευνητές να στραφούν από τις μελέτες της μέτρησης των «στατικών» στάσεων, που απλώς ερευνούσαν το «υπάρχον» έδαφος περιγράφοντας το πώς διάφορα τμήματα του πληθυσμού αντιλαμβάνονταν και αισθάνονταν για τον κόσμο, στη μελέτη νέων θεμάτων που έφερε στην επιφάνεια η ένταση και η θηριωδία του πολέμου, οι στρατιωτικές καταλήψεις, οι αντιστασιακές αντιδράσεις και οι μεθοδικές μαζικές δολοφονίες στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Η σωματική εξάντληση και το συναισθηματικό κενό της μεταπολεμικής περιόδου κάνουν τους επιστήμονες να αναγνωρίσουν την τεράστια ανάγκη για κατανόηση και έλεγχο των διαδικασιών των ομάδων, που επέτρεψαν αλλά και ώθησαν σε αυτά τα γεγονότα. Το κίνημα της δυναμικής των ομάδων έδωσε τον ενθουσιασμό στους ερευνητές που σχετίζονταν με τον Kurt Lewin να μελετήσουν τη δυναμική των μικρών ομάδων, το πιο ενδιαφέρον θέμα για την κοινωνικοψυχολογική έρευνα μέχρι το 1950. Οι οπαδοί του K. Lewin μαζί με άλλους ερευνητές μέχρι σήμερα (Sherif, 1935, Asch, 1956, Moscovici, 1979, Παπαστάμου, 1983 κ. ά.) μελέτησαν και θέματα όπως τις νόρμες, τη συμμόρφωση και την υπακοή, την ηθική, τους τύπους ηγεσίας, τα δίκτυα επικοινωνίας, τη

συνεργασία και τον ανταγωνισμό, την κοινωνική επιρροή και επιρροή των μειονοτήτων κλπ. Επίσης πρόοδοι παρουσιάστηκαν και στη μεθοδολογία ανάλυσης των μικρών ομάδων όπως ήταν η ανάλυση της θεωρίας του γραφήματος (Flament, 1981) και κομπές συσκευές για να προσφέρουν δικτυα σύνθετης επικοινωνίας ή τεχνητά φτιαγμένη «τεχνητή» επανατροφοδότηση (Deutsh και Krauss, 1965).

Σ' αυτό το σημείο είναι αναγκαίο να αναφερθεί ότι η Ευρώπη καθυστέρησε μια δεκαετία. Η καταστροφή της Ευρώπης κατά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο έκανε την «επαναδόμησή της» πολύ πιο αναγκαία από την αναζωπύρωση των Κοινωνικών Επιστημών. Η μετανάστευση των διανοουμένων και η καθυστέρηση της μελέτης των κοινωνικών φαινομένων έκαναν τη γηραιά ήπειρο «τρωτή» στον προσηλυτισμό των Κοινωνικών Επιστημών των ΗΠΑ (1950), ο οποίος αρχικά έτυχε θερμής υποδοχής από τους ευρωπαίους κοινωνικούς ψυχολόγους. Από το 1960 ένας αριθμός κοινωνικών ψυχολόγων άρχισε να προάγει μια ξεκάθαρα Ευρωπαϊκή Κοινωνική Ψυχολογία (Tajfel, 1972, Moscovici, 1976, Mugny, 1983, Παπαστάμου, 1983 κ.ά.), περνώντας τα πάντα από τον μαρξιστικό-λενινιστικό ιστορικό υλισμό ως τον ιδεαλισμό συλλογικών αναπαραστάσεων. Αυτοί οι ευρωπαίοι ερευνητές «παίρνουν το ρίσκο» και καθοδηγούνται στην τρίτη «δομική ακμή» της μελέτης των στάσεων κατά τη δεκαετία 1980-1990, αγωνιζόμενοι να περιγράψουν δομές και γνωστικά συστήματα από βιώματα της κοινωνικής ζωής.

Οι σχέσεις ανάμεσα στις διάφορες θρησκείες, στις εθνικότητες, στις κοινωνικές κλίσεις, η κοινωνική αλλαγή και η ανάγκη των ανθρώπων για περισσότερη επικοινωνία μεταξύ τους ώθησε τους ευρωπαίους ερευνητές της Κοινωνικής Ψυχολογίας (Moscovici, 1976, 1979, 1981, 1988, McGuire, 1969, Παπαστάμου, 1989β, Gaulejac, 1987, B. Michel, 1987, Cl. Revault D' Allonnes, 1989, κ.ά.) να μελετήσουν το άτομο (δομή ατομικών στάσεων-ανάλυση χαρακτηριστικών κ.ά.), τις μικρές ομάδες, τη συνάρθρωση μεταξύ ψυχικού και κοινωνικού (κοινωνικές αναπαραστάσεις).

Η ιδιαίτερη αυτή θεωρία του Moscovici (1976) για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις άλλαξε τον τρόπο σκέπτεσθαι των κοινωνικών ψυχολόγων, ιδιαίτερα των γάλλων και τελευταία των αγγλοσαξόνων ερευνητών ως προς τον προσδιορισμό του φάσματος των προτύπων της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Ο ίδιος ο όρος «αναπαράσταση» έχει βαθιές ρίζες στη φιλοσοφία και την ψυχανάλυση, ενώ η έννοια της κοινωνικής αναπαράστασης που καθιερώθηκε από τον γάλλο κοινωνικό ψυχολόγο S. Moscovici παραπέμπει στη θεωρία των συλλογικών αναπαραστάσεων του E. Durkheim (1898). Ο S. Moscovici, στην εισαγωγή της μονογραφίας της Herzlich (1969) για τη *Δομή των κοινωνικών αναπαραστάσεων ως προς την υγεία και την ασθένεια*, χαρακτηρίζει τις

κοινωνικές αναπαραστάσεις ως «γνωστικά συστήματα με μια δική τους λογική και γλώσσα... Δεν αντιπροσωπεύουν απλώς γνώμες, εικόνες, στάσεις, αλλά θεωρίες ή γνωστικούς κλάδους ανεξάρτητους για την ανακάλυψη και την οργάνωση της πραγματικότητας... σύστημα(τα) αξιών, ιδεών και πρακτικών με διπλή λειτουργία· πρώτον να εγκαθιδρύσει μια τάξη, ώστε να μπορούν τα άτομα να προσανατολίζονται και να χειρίζονται τον υλικό και τον κοινωνικό κόσμο, και δεύτερον να κάνει την επικοινωνία ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας με το να τους προσφέρει έναν κώδικα για κοινωνική ανταλλαγή και έναν κώδικα για την ονομασία και την ταξινόμηση με σαφήνεια των διαφόρων όψεων του κόσμου τους και της ατομικής και ομαδικής ιστορίας τους» (σ. 13).

Όταν ο Moscovici πρωτοδημοσίευσε τις θέσεις του για την κοινωνική αναπαράσταση της ψυχανάλυσης (1961) δεν δόθηκε η ανάλογη προσοχή σ' αυτή τη δημοσίευση. Όπως όμως αποδείχτηκε (Jodelet, 1986), ο όρος «κοινωνική αναπαράσταση» επέφερε μια ριζική αλλαγή στον τομέα της σύγχρονης Κοινωνικής Ψυχολογίας, ιδιαίτερα στο πεδίο της κοινωνικής γνώσης, της αντίληψης του άλλου και της επικοινωνίας. Όπως σωστά παρατηρούν οι Palmonari και Doise (Παπαστάμου, 1989α), «... η μελέτη των κοινωνικών αναπαραστάσεων δεν αποσκοπεί τόσο στο να προσθέσει έναν καινούργιο τομέα έρευνας σ' αυτούς που ήδη εξερευνούν οι κοινωνικοί ψυχολόγοι όσο στο να διερευνήσει ό,τι κοινό υπάρχει ανάμεσα σε διάφορους τομείς, φαινομενικά διαφορετικούς και ανεξάρτητους τον έναν από τον άλλον».

Τι εννοούμε με την έννοια κοινωνικές αναπαραστάσεις; Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι «διανοητικά σχήματα», δηλαδή ορισμένες προκατασκευασμένες ιδέες, σκέψεις, κρίσεις, προσδοκίες με τις οποίες οι άνθρωποι προσπαθούν να κατανοήσουν (να αντιληφθούν) ή να αξιολογήσουν τη συμπεριφορά των συνανθρώπων τους, τις πράξεις τους, την ιδεολογία τους και να επικοινωνήσουν μεταξύ τους.

Η σύνθεσή τους είναι αφηρημένα και συγκεκριμένα στοιχεία (έννοιες και εικόνες). Σε κάθε κοινωνική αναπαράσταση αυτά τα στοιχεία έχουν μια ειδική δομή. Ο Moscovici αναφέρεται σε «χαρακτηριστικό πυρήνα» στοιχείων για κάθε κοινωνική αναπαράσταση, θεωρώντας ότι αποτελούν «ένα ειδικό και ιδιαίτερο εργαλείο γνώσης και επικοινωνίας των γνώσεών μας».

Σύμφωνα πάντοτε με τον γάλλο ερευνητή, όπως προαναφέρθηκε, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις παρουσιάζονται με δύο όψεις: εκείνη της εικόνας που αναπαράγει «σε συγκεκριμένη βάση την ίδια αυτή πραγματικότητα» (Παπαστάμου, 1989α) και την όψη της σημασίας που αποσκοπεί στην «αφαίρεση της έννοιας» από την πραγματικότητα· έτσι αντιστοιχεί μια εικόνα σε κάθε έννοια (σημασία) και μια έννοια (σημασία) σε κάθε εικόνα (μορφή συμβολικής σκέψης).

Παράδειγμα 1: 'Όταν αναφερόμαστε στην χ προσωπικότητα («αυτό το έπε ο χ ») ενεργοποιούμε μέσα μας αυτά τα συγκεκριμένα στοιχεία της έννοιας και της εικόνας, δηλαδή αναφερόμαστε στη «γνώση» που έχουμε αποκτήσει γι' αυτό το άτομο.

Παράδειγμα 2: Κατά τις σφυγμομετρήσεις των βουλευτικών εκλογών ζητείται από τα άτομα ν' απαντήσουν σχετικά με τα κόμματα και ποιο θα υπερισχύσει κατά την άποψή τους. Σε αυτές τις συζητήσεις υπάρχουν δύο μεταβλητές: *το κόμμα* και *η γνώμη* (ψυχολογική υπόσταση του κάθε ατόμου που εκφράζεται με τη γνώση).

Μεταξύ κόμματος και γνώμης παρεμβάλλεται η κοινωνική αναπαράσταση του ατόμου για το χ κόμμα που υποστηρίζει το άτομο, δηλαδή η αντίληψη του γι' αυτό, η δυναμική μορφή σκέψης του που συνδέει τον αφηρημένο χαρακτήρα των γνώσεων και πεποιθήσεών του, με αυτή τη συγκεκριμένη έννοια. Για τον Moscovici οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι συνυφασμένες με το λόγο — τη λεκτική επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων σε τρία επίπεδα (Moscovici, 1988):

1. *Με τον καθημερινό λόγο των ανθρώπων*, με τον αδόμητο καθημερινό λόγο, τις απλοϊκές συζητήσεις, το «κουτσομπολιό» και την «καθημερινή κουβέντα», τις οικογενειακές συζητήσεις. Οι αναπαραστάσεις είναι αποτέλεσμα μιας διαρκούς φλυαρίας και ενός μόνιμου διαλόγου μεταξύ των ανθρώπων. Υπάρχουν διάφορα μέρη συναντήσεων (καφετέριες, παμπ, σαλόνια κλπ.) όπου οι άνθρωποι εκφράζουν την κοινωνικότητά τους συζητώντας. Σ' αυτά τα μέρη η σκέψη δεν είναι πολυτέλεια των διανοουμένων, επιστημονική γνώση, αλλά μια από κοινού προσπάθεια των απλοϊκών ανθρώπων να εκφραστούν σε πολιτικά, θρησκευτικά, ψυχολογικά ή προσωπικά θέματα. Αυτές οι απλοϊκές κουβέντες γίνονται «συστήματα ιδεών» όπου οι κοινωνικές αναπαραστάσεις διαμορφώνονται και από τα οποία αυτές διαδίδονται σαν *φήμες*. Η επικοινωνία καθιστά ικανές τις ανθρώπινες σκέψεις και τα συναισθήματα να συγκλίνουν και επιτρέπει το «ατομικό» να ανάγεται σε «κοινωνικό».

Έτσι, οι αναπαραστάσεις είναι κοινωνικές, με την έννοια ότι προέρχονται από το επίπεδο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

2. *Παρέχουν έναν κοινό κώδικα επικοινωνίας*, έναν δεδομένο κώδικα, στο επίπεδο που οι άνθρωποι κατανοούν μεταξύ τους τα προς συζήτηση θέματα έχοντας «κοινές» κοινωνικές αναπαραστάσεις (σταθερή αποδοχή του κόσμου), έναν «κώδικα/φόρμα συζήτησης». Αν υπάρξει διαφωνία στις συζητήσεις μεταξύ των ανθρώπων, δεν υπάρχουν «κοινές» αναπαραστάσεις-κώδικες συζήτησης και οδηγούνται στη σύγκρουση (λογομαχία).

3. *Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις δημιουργούν την ομάδα*: είναι «ενοποιητικά στοιχεία» μεταξύ των ανθρώπων (κοινός κώδικας επικοινωνίας). Αυτό που δημιουργεί την ομάδα κατά τη θεωρία του Moscovici, είναι ακρι-

βώς το «μοίρασμα» των κοινωνικών αναπαραστάσεων ανάμεσα στα μέλη της: οι «ακρότητες των κοινωνικών αναπαραστάσεων δημιουργούν τα περιθωριακά άτομα της ομάδας». Έτσι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις *δομούν, στηρίζουν* και *συγκεκριμενοποιούν* τις πεποιθήσεις της ομάδας. Η ομάδα κατανοεί την κοινωνία όπως αυτή δομείται «μέσα από τις κοινωνικές αναπαραστάσεις», π.χ. η «δημιουργία» ενός ήρωα, ενός «μεγάλου ονόματος» πραγματοποιείται μέσα από τις «κοινές» κοινωνικές αναπαραστάσεις των ανθρώπων που κήρυξαν αυτό το άτομο «ήρωα».

Κατά τον Moscovici (1976) οι άνθρωποι χρησιμοποιούν ένα μηχανισμό όταν βρίσκονται αντιμέτωποι με νέες εμπειρίες και καταστάσεις. Αυτός ο μηχανισμός διανύει δύο φάσεις:

1) *Τη φάση της στηρίξης*: Το «νέο στοιχείο» μιας έννοιας-εικόνας προκειμένου να «ενσωματωθεί» στο παλαιό, π.χ. μια παλαιά σκέψη, στηρίζεται μια υπαρκτή αναπαράσταση (κατηγορία σκέψεων, ιδεών).

2) *Τη φάση της συγκεκριμενοποίησης*: Το «νέο στοιχείο» μετατρέπεται σε συγκεκριμένο στοιχείο της αναπαράστασης, στην οποία στηρίζεται. Οι ομάδες μπορεί να θεωρηθούν από μόνες τους ως κοινωνικές αναπαραστάσεις δομημένες από το επίπεδο της επικοινωνίας μεταξύ των μελών. Καθένα από τα μέλη της ομάδας δημιουργεί το «δικό του σώμα» αναπαραστάσεων σύμφωνα με το οποίο «αντιλαμβάνεται» το περιβάλλον του και τον εαυτό του (Di Giacomo, 1980). Ο Moscovici (1961) ορίζει κάτω από αυτή την έννοια τις κοινωνικές αναπαραστάσεις ως ένα κοινωνικά καθορισμένο «σύμπαν γνώμων» από «πιστεύω» (Kaës, 1968), για το υλικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Ο Di Giacomo μελέτησε την εξέλιξη ενός φοιτητικού κινήματος διαμαρτυρίας το οποίο μετά την αρχική του επιτυχία απότομα παρήκμασε.¹

Ο παραπάνω ερευνητής έκανε έρευνα γνώμης φοιτητών ταυτόχρονα με

1. Το κίνημα των «10.000» βελγικών φράγκων άρχισε με την απόφαση της βελγικής κυβέρνησης να διπλασιάσει το ποσόν της ετήσιας εγγραφής στα Πανεπιστήμια της χώρας από 5.000 σε 10.000 βελγικά φράγκα. Αυτή η απόφαση αποδοκίμαστηκε από τον φοιτητικό πληθυσμό. Έτσι, τον Αύγουστο του 1978, πριν από την έναρξη του καινούργιου ακαδημαϊκού έτους, συστάθηκε μια «Εθνική Επιτροπή», με τοπικές επιτροπές σε κάθε Πανεπιστήμιο, από αριστερές φοιτητικές οργανώσεις, με σκοπό τη δημιουργία ενός φοιτητικού κινήματος διαμαρτυρίας, κυρίως για τις αυξήσεις των διδάκτρων, για τις περικοπές υποτροφιών και του ετήσιου πανεπιστημιακού προϋπολογισμού, για την κυβερνητική παρέμβαση στα πανεπιστημιακά θέματα.

Στο Καθολικό Πανεπιστήμιο της Louvain οι φοιτητές, ενώ στην αρχή υποστηρίζουν επίσημα τις θέσεις της Εθνικής Επιτροπής, αρνήθηκαν να ακολουθήσουν τελικά την Τοπική Επιτροπή διαμαρτυρίας κατά των 10.000. Έδειξαν παθητική στάση που τελικά κατέληξε σε άρνηση συμμετοχής τους στο κίνημα. Η Γενική Συνέλευση φοιτητών αποφάσισε το θέμα να αντιμετωπιστεί με «διαπραγμάτευση» και με γενική απεργία και μποϊκοτάζ των εγγραφών.

Ποιοί ήταν οι λόγοι που ώθησαν τους φοιτητές της Louvain να μην ακολουθήσουν τις θέσεις της Εθνικής Επιτροπής, ενώ όλα έδειχναν ότι θα ήταν ένα επιτυχημένο κίνημα διαμαρτυρίας;

μια ανάλυση των κοινωνικών αναπαραστάσεων που ο φοιτητικός πληθυσμός είχε για τον εαυτό του, τους πιθανούς συνεργάτες του και τις προτεινόμενες κινήσεις στρατηγικής. Για την ερμηνεία των κοινωνικών αναπαραστάσεων αυτής της έρευνας χρησιμοποιήθηκαν ως ερεθίσματα για ελεύθερο συνειρμό λέξεις-κλειδιά που σχετίζονταν με το κίνημα διαμαρτυρίας των φοιτητών (Jones E.E. 1979) (επιτροπή = άκρα Αριστερά, απεργία, εργάτες, φοιτητές = ανώτεροι υπάλληλοι, δύναμη = άκρα Δεξιά).

Η ανάλυση των κοινωνικών αναπαραστάσεων απέδειξε σ' αυτή την έρευνα ότι υπήρχε ενδοομαδική διαφοροποίηση ιδεών μεταξύ των ερωτηθέντων φοιτητών. «...Καθώς ενδιαφερόμουν να μετρήσω τη σχετική εγγύτητα των κοινωνικών αναπαραστάσεων διαφόρων αντικειμένων σ' ένα περιβάλλον ενός δεδομένου πληθυσμού, ειδικά παρατήρησα το στοιχείο εκτίμηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων... φάνηκε ότι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις δημιουργούν σύνδρομα γύρω από τους άξονες (δύναμη, συντηρητισμός, πολιτικοποίηση, εξτρεμισμός κλπ.) που διαφοροποιούν τα αντικείμενα. (Η άκρα Δεξιά είναι ισχυρότερη από τους ανώτερους υπαλλήλους, και αυτοί από την άκρα Αριστερά κλπ.). Αυτές οι διαστάσεις είναι κριτήρια σύμφωνα με τα οποία ο φοιτητικός πληθυσμός συγκρίνει το περιβάλλον του και τον εαυτό του και σύμφωνα με τα οποία φαντάζεται το μέλλον. Επομένως πρέπει να θεωρήσουμε τις κοινωνικές αναπαραστάσεις ως προϊόντα μιας μόνιμης διαδικασίας εκτίμησης των ανθρώπων και των γεγονότων. Αλλιώς θα ήταν αδύνατο να εξηγήσουμε πώς τόσο παροδικές ομάδες ανθρώπων ή τυχαία γεγονότα στην ομαδική ζωή μπορεί να είναι αντικείμενα κοινωνικών αναπαραστάσεων και να έχουν, όπως έχουν δείξει, τον δικό τους χώρο σ' ένα καθαρά αναπαραστατικό πεδίο...» (Di Giacomo, 1980).

Ο Kaës (1968) επισημαίνει επίσης ότι «οι κοινωνικές αναπαραστάσεις δεν είναι απλώς ένα σύστημα εικόνων/ειδώλων, κληροδοτούμενο από την κουλτούρα: είναι το αποτέλεσμα της σύγκρουσης μιας δεδομένης ομάδας των αντικειμένων του περιβάλλοντός της με τα κριτήρια κοινωνικής αναφοράς».

Μια κοινωνική αναπαράσταση μπορεί να οριστεί σαν μια σειρά περιεχομένων εκτίμησης που προκλήθηκαν από «οποιοδήποτε αντικείμενο στο περιβάλλον ενός δεδομένου πληθυσμού, στη βάση των κριτηρίων της κοινωνικής του εκτίμησης», π.χ. για τους φοιτητές της έρευνας του Di Giacomo, ένας ανώτερος υπάλληλος (κατά τη γνώμη τους) είναι «περισσότερο ισχυρός από αυτούς, συντηρητικός, απολιτικός και όχι εξτρεμιστής». Με άλλα λόγια, τα κριτήρια εκτίμησης που χρησιμοποιεί μια ομάδα αποκαλύπτουν τη σειρά των αξιών της. Αυτή η σειρά των αξιών είναι ένα μοντέλο ερμηνείας του περιβάλλοντος που ορίζει «τις αντιληπτικές προκαταλήψεις της ομάδας»: η εκτίμηση είναι πάντα μια συλλογή πληροφοριών (Di Giacomo, 1980). Επο-

μένως οι κοινωνικές αναπαραστάσεις έχουν και μια διάσταση απόδοσης αιτίων με την έννοια που δίνει ο Heider. Το ίδιο σύστημα των αξιών καθορίζει ποια συμπεριφορά θα «επιζητήσουν» ή θα αποφύγουν τα μέλη της ομάδας.

Εδώ είναι ενδιαφέρον να αναφερθούμε στην έννοια της ιδεολογίας (Παπαστάμου, 1989α) που στις διάφορες έννοιές της σημαίνει ένα σύστημα σκέψης προερχόμενης από μια σειρά αξιών (π.χ. παρέχει στις ομάδες σκοπούς και μέσα). Η ανάλυση των κοινωνικών αναπαραστάσεων είναι δυνατό να οδηγήσει «στην ιδεολογία του πληθυσμού και στη σχέση της με τη συμπεριφορά μέσω των ιδεολογικών κριτηρίων εκτίμησης», εφαρμοσμένη στο περιβάλλον, είτε αυτά τα κριτήρια είναι γενικευμένα από τον ίδιο τον πληθυσμό είτε είναι δανεισμένα από μια κυρίαρχη ομάδα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Asch S.E. (1956), «Studies on independence and conformity: a minority of one against an anonymous majority», *Psychological monographs*, αρ. 416, 70.
- Deutsch H. και Kraus R. (1965), *Theories in Social Psychology*, Basic Books Inc, Νέα Υόρκη.
- Di Giacomo J.-P. (1980), «Intergroup alliances and rejections within a protest movement (analysis of the Social representations)», *European Journal of Social Psychology*, τ. 10, σ. 329-344.
- Durkheim E. (1898), «Représentations individuelles et représentations collectives», *Revue de Métaphysique et de Morale*, τ. VI, σ. 273-302.
- Farr R. (1983), «Social representations in the design and conduct of laboratory experiments» στο R. Farr και S. Moscovici (επιμ.), *Social representations*, Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Flement C. (1981), «L'analyse de similitude d'une technique de recherches sur les représentations sociales», *Cahiers de Psychologie Cognitive*, 1, 375-395.
- Freud S. (1968), *Trois essais sur la théorie de la sexualité*, Gallimard, Παρίσι.
- Gaulejac V. (1987), *La neurose de classe*, H+6, Παρίσι.
- Herzlich C. (1969), *Santé et maladie Analyse d'une représentation sociale*, Mouton, Παρίσι.
- Jodet D. (1986), *L'étude des représentations Sociales*, Delachaux et Niestlé, Παρίσι.
- Jones E.E. (1979), «The rocky road from acts to dispositions», *American Psychologist*, 34, 107-117.
- Kaës R. (1968), *Images de la culture chez les ouvriers français*, Cujas, Παρίσι.
- Λεξικό *Petit Robert* (1970), σ. 1527.
- Λεξικό *Σκαρλάτου-Βυζαντίου* (1964), τ. 1, σ. 76, τ. 2, σ. 984, 1005, 1292, εκδ. Γλαυκός, Αθήνα.
- Λίποβατς Α. (1983), «Οι τέσσερις λόγους» *Πολίτης*, Αθήνα, Ιαν.-Φεβ. (1987).
- , «Οι περιπέτειες του λόγου», σειρά άρθρων, Αθήνα.
- McDougall W. (1920), *The group mind*, Cambridge, Cambridge Univ. Press.
- McGuire W.J. (1969), «The nature of attitudes and attitude change» στο G. Lindzey και E. Aronson (επιμ.), *Hand of Social Psychology*, τ. 3, β' εκδ., Reading, Mass Addison-Wesley 136-314.
- Michel - Barus J. (1987), *Le sujet Social*, Dunod, Παρίσι.
- Moscovici S. (1961), *La psychanalyse, son image et son public*, PUF, β' εκδ. 1976, Παρίσι.
- , (1976), *Social influence and social change*, Academic Press, Λονδίνο.
- , (1979), *Psychologie des minorités actives*, PUF, Παρίσι.

- , (1981), «On social representations» στο J.P. Forgas (επιμ.), *Social Cognition*, Academic Press, Λονδίνο.
- , (1988), «Notes towards a description of Social representations», *European Journal of Social Psychology*, τ. 18, 211-250.
- Mugny G. (1982), *The power of minorities*, Londres Ac. Press.
- Ναυρίδης Κ. (1988), *Κοινωνικές Αναπαραστάσεις*, Ελληνογαλλικό Συμπόσιο - Σπέτσες: Συναρθρωση Κοινωνικού-Ψυχικού (αδημοσίευτο).
- Νικολαΐδης Ν.Ν. (1986), *Η αναπαράσταση*, Κέδρος, Αθήνα.
- Παπαστάμου Σ. και Mugny G. (1983), *Μειονότητες και Εξουσία*, Αλέτρι, Αθήνα.
- Παπαστάμου Σ. (1989α), *Εγχειρίδιο Κοινωνικής Ψυχολογίας*, σ. 415-451, Αθήνα, Οδυσσεάς.
- , (1989β), *Κοινωνική Επιρροή*, Οδυσσεάς, Αθήνα.
- , (1990), «Διάσταση του ερμηνευτικού λόγου στην Ψυχανάλυση», *Διαβάζω*, τχ. 238, σ. 56-60.
- Ρήγα Α.Β. (1990), «Κοινωνικές αναπαραστάσεις», *Μεγάλη Παιδαγωγική και Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 5, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 2664-65.
- Revault d' Allonnes Cl. (1989), *La démarche Clinique en Science Sociales*, Dunod, Παρίσι.
- Ross E.A. (1921), *Principles of Sociology*, Century, Νέα Υόρκη.
- Σαρρής Ν. (1985), *Εισαγωγή στην Κοινωνιομετρία, την ομαδική Ψυχοθεραπεία και το Ψυχόδραμα*, εκδ. Γραμμή, Αθήνα.
- Sherrif M. (1935), «A study of some social factors in perception», *Archives of Psychology*, 27, 187.
- Tajfel H. (1972), «La categorisation sociale» στο S. Moscovici (επιμ.), *Introduction à la Psychologie sociale*, τ. I, Larousse, Παρίσι.
- Tort M. (1966), «A propos du concept freudien de représentant», *Cahiers pour l' analyse*, αρ. 5, σ. 43.